

Bizony nem valószínű, hogy Shakespeare éppen erre gondolt volna. De hát az élet olykor kegyetlenül átrendezi az előadásokat. Végül is — joga van hozzá.

Így járt egyébként a mai lengyel hamletizmus egy másik nagy előadása, Wyspiański *Felszabadulása* is a Teatr Polskiban: a vidéki száműzetésből visszatért K. *Dejmek* első parádés rendezését — átrendezte a közönség.

Dejmekeket Az *ősök* botrányba fulladt 1968-as rendezése miatt váltották le a Narodowy éléről. Varsóba való győzelmes újra-bevonulásakor mindenki azt várta hát, hogy első dolga lesz majd felújítani a régi előadást. Łódźban azonban sok mindent újra végiggondolt a rendező. Mint „székfoglaló” sajtókonferenciáján kijelentette, éppen a két legnépszerűbb jelszóban látja ő a mai lengyel színház továbbfejlődésének akadályát: az ún. avantgarde-ban és a romantikában. Az ún. avantgarde-től a lengyel színház szakmai alapjainak lerombolását kéri számon, a romantika felülészítésével kapcsolatban pedig elvi ellenvetései vannak. Az *ősök* előadásáról szólva kijelentette például, hogy egyáltalán nincsen szándékában megismételni hajdani, hangos sikerét. Nemcsak azért, mert az ilyesmit olcsó fogásnak tartja, hanem mert az eltelt másfél évtizedben gyökeresen megváltozott a viszonya a lengyel romantikához. — A mi romantikánk egy olyan nemzet irodalma és művészete — jelentette ki *Dejmek* —, amelynek nincsen politikája, hadserege, nincsenek közintézményei. A színház pedig közintézmény, és a Polskiban ő fokozatosan színházat akar építeni.

A *Felszabadulás* bemutatója minden nyilatkozatnál világosabban tükrözi ezt a törekvést. „Ha egy nép élni akar, ki kell vesse magából mindazt, ami halott” — a műsorfüzet mottóként idézi Wyspiańskinak ezt a kijelentését. Hogyan valósítja meg a rendező ezt a gondolatot?

A színhely, ahol hősenek népével való nagy párbeszédét *Dejmek* megidézi, leginkább a filmhíradóból ismert hajógyári kikötőre hasonlít. Fekete Hamlet-zubbonyára Konrad kopott katonaköpenyt vet. Munkások is hordanak ilyet. A színpadot vaslemezek borítják, élesen csattognak rajtuk a vasalt munkásbakancsok. A nagy vastömegek között hidak, átjárók, hátul karvastag láncok lógnak. (Díszlettervező: A. *Majewski*.) Az eget körben sűrű brokátfüggöny takarja, amelyet itt-ott szűr csak át egy karcsú árbocrúd. A felhők résein át borús reggeli fény szivárog a színpadra.

Vörösmarty leírta már ezt a *Zalán futása* első énekében:

„Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?
Századok ültének el, s te alattok mélyen
enyésző
Fénnyel jársz egyedül. Rajtad sűrű fellegek,
és a
Bús feledékenység koszorútan alakja lebegnek.”

A „koszorútan alak” Mickiewicznek, a nemzeti Géniuszának a színpad bal oldalán álldogáló, majd megelevenedő és szónoklatba fogó szobra. A babérkoszorút erőltlenül lecsüngő bal karján lógatja, mert jobbát fehér pólya tartja. E blaszfemiát a színpad jobb oldalán görög oszlopok ellensúlyozzák, rajtuk a kegyelet gyaász-szalagjai. A munkások fáslantan matatnak közöttük a színpadon. Mit lehet itt tenni?

„Bosszút állni!” — kiáltja nekik Konrad. Ez a szó indítja be az előadást, s ez lendíti tovább mindig, ha elakad. Igen ám, de kin kell itt bosszút állni, miért, s — hogyan? Sok recept van erre forgalomban, de Konrad — némi vívódás után — mindegyiket elveti. Akárcsak Hamlet, egy mélyebb összefüggésben értelmetlennek találja a napi politika ilyen lehetőségeit.

Wyspiański Hamletjét Konrad unokaöccsének nevezi egyik tanulmányában Jan Kott. Úgy tűnik, hogy fordítva is igaz: a nyomasztóan nagy előd alkotta romantikus előképpel viaskodva Wyspiański egy kicsit Hamlet képe és hasonlatosságára alkotja meg a maga Konradját. A közvetlen utalásokon túl a két mű jelképrendszerében, egész dramaturgiájában, s érdekes módon, még a nyelvben is igen sok az „áthallás”.

Konrad elsősorban persze így is — nemzeti figura. A *méltó* bosszút, a fél-igazságok, mítoszok és komplexusok alól való *felszabadulást* ő egy *modern nemzeti tudat* kialakításában keresi. A rendezői koncepció értelmében Konrad úgy válik mai Hamletté, hogy felismeri: a gondolati felszabadítás, amelyre vállalkozott, nem valósulhat meg egyetlen nagy tett révén, ez egy hosszú, keserves társadalmi folyamat.

Csak hogy a közönség nem engedte eljátszani a kelet-európai hamletizmusnak ezt a — tartalmában tán optimista — formájában kissé rezignált fináléját. A Konradot játszó J. *Englert* belefárad végül, hogy gondolati mélységek felé vonszolja a közönséget, amely csak szózatot vár tőle. Kívágja hát: „Bosszút állni!”, s lelkes ovációk közben kivonul a színpadról.

Adolgoz azonban mégsem ilyen egyszerűek. Bizonyára nem véletlen például, hogy a Teatr Rzęczypospolitej említett megnyitóján egy egészen más kicsengésű *Felszabadulást*, K. Swinarski 1974-es rekonstruált előadását mutatták be. Ez a Konrad még a 70-es évek jól képzett, jól élő és kissé elbizakodott értelmiségije (J. *Trela* játssza), aki — kellő társadalmi és életta-

paszlatat híján — elsősorban intellektusa segítségével akar eligazodni az őt körülvevő manipulációs rendszerben. Racionális alkat. S ha elragadja is olykor a szónoklat heve, ott vannak mellette színésztársai, akik naponta játszanak, s visszarángatják a valóságba. A krakkói előadás következetesen megvalósítja ugyanis a szerző elgondolását, hogy Konrad — színész, az egész mű pedig improvizáció, egy színpadi próba vázlatos szövegekönyve.

A színészek végül hazamennek, Konrad egyedül marad az elsötétült színpadon. Végigpróbált minden kézenfekvő racionális megoldást. Megérti, hogy — ezen a körön, önmaga korlátain belül maradván — nincsen több lehetőség. Előránt egy díszlet-kardot, s azzal kezdi csépelni a mindenfelől leselkedő fantomokat. A kakasülőre ültetett zenekar gúnyos tust húz. A nemzet Géniusza, ha jelen is van, nem bocsátkozik lejjebb a zsinórpadlásnál.

A rendező nem akar azonban semmiféle doktrínát ránk erőszakolni. A nézőre bízza, hogy hóst lásson Konradban, szentet, vagy egyszerűen egy meghasonlott értelmiségit. És így is van ez rendjén. Ilyen bonyolult a világ. Ilyen sokféle Hamlet jár közöttünk.

PETERDI NAGY LÁSZLÓ

Hamletiana

Négy Hamlet. Kettő színházban: Pécsen *Szegvári Menyhért*, Kaposvárott, *Ascher Tamás* rendezésében. Kettő a televízióban: *Bódy Gábor* és *Szikora János* a győri előadást nyersanyagként tekintették egy készülő filmhez; *Esztergályos Károly* pedig Fóton készítette el Hamletjét.

„...a kor foglalatjai”

A Hamlet lakmuspapír. Kihívja a kort minden előadása. Mi fontosabb: megformálni a Hamletet, vagy megformáltatni általa? Mi érdekesebb: a színház véleménye a darabról, vagy az, hogy mit mond el a darab a mai világról? Eleve eltökélten kívülről kell behurcolni a darabba különböző nézeteket? Vagy kitárni a tragédiát, és beengedni oda a mai napot?

Szegvári Hamletje káder-gyerek értelmiségi ballonkabátban, fehér zoknival. Kvázimaiaságú Claudiusa (*Győry Emil*) a konzolláció kételkedője és intoleráns a szellemmel (*Tyll Attila*) szemben.

Ascher egy elapátlanodott nemzedék dokumentumdrámáját hívja elő a szövegéből.

Bódy—Szikora kulturális és ipari hulladékok közé helyezi a nemes tragédiát. Nekitámadnak kulturális szemmeresztésünknek.

Esztergályos Károly Hamletet romantikába öltözteti.

A Hamlet a kor foglalatja. Mindig azé, amiben előadják. Előadásából kiolvasható színeszetünk mai állapota. Valamint közgondolkodásunk helyzete.

Bódy—Szikora Shakespeare-happeningje Hamlet-fókuszú. A dán királyfi látja szarkasztikusan a többieket. (Mint ha az *El-tüsszentett birodalom* című mesefilmről jönne a kritikával ábrázolt drámai személyek. Rosencrantz és Guildenstern bohócpárosa pedig akár a Hamupipóke kérői volnának egy vasárnap délelőtti mesebalettből.)

Cserhalmi Györgyöt keserű hisztéria fogja el, mivel kizökkent az idő és nem ő hivatott helyretolni azt. Panelházi melábulával átítatott aszfalt-ingerlékenységű Hamlet.

Gálffi László (Esztergályos filmjének főszereplője): benne a dánál több az ibseni.

Máthé Gábor Hamletjének előbb talpával ismerkedünk meg Kaposvárott. Hamlet alszik. A neuraszténias királyfi minduntalan az alvásba menekül a problémák elől.

Kulka János Pécsen csupa tevékenység, mozgás, dinamizmus. Majd megtorpan, gú-

nyosan szemrevételezi lázas ál-tevékenységét. A huszonöt éves színész a harmincéves szerepben nem a klasszikusok legnyomasztóbbikat alakítja. Számára Hamlet csak egy szerep. Segítségével vallhat magáról és a világhoz való viszonyáról. Elfogulatlan szakmai szabadsága morális szabadsággá növekedik.

Gálffi hagyományos melábuló. Cserhalmi sportosan keserű.

Kulka játékos derűvel fogadja a kihívásokat.

Máthé többet mosolyog egyetlen előadásban, mint a színház történetét valamennyi dán királyfija. Kínlódo mosolya a végkifejlet felé haladtában megbékélővé szelidül.

Hány főszereplője van a Hamletnek?

Romantikus fölfogásának megfelelően Esztergályosnál egyetlen kiemelkedő férfiú főszerepel (csak itt jön létre Polonius Benkő Gyula értékes alakításából).

Bódy—Szikoránál a díszlet a főszereplő. Pontosabban: a megdolgozott közeg. Ennek feltételei közé vettettek az egyenrangú szereplők.

A pécsi előadásban Kulka mellett mindenki csak madártávlatból látszik. A színész intelligenciája kiemeli a rendezőtől meggyőztetű, színházi masszából, ahonnan csak Hamletnek Claudiuszal való konfliktusa látszik ki. (És *Sólyom Katalin* királynéja méltányolandó még.)

Aschernál mindenki főszereplő volna, mégsem születnek teljes értékű alakítások.

Mit olvas Hamlet?

Cserhalmi Hamletet sportújságot olvas, mivel Wittenbergában sportversenyeket nyert tanulmányi versenyek helyett. Hasizma barázdáltabb agyánál. Kulka János a Hamletet olvasva francia fordításban.

Gálffi László magát a shakespeare-i szöveget olvassa, mivel nem vált meg a felvételre sajátjává a vers, és így egyszerűen magával viszi a jelenetbe a szereppéldányt.

És csupán Máthé Gábor Hamletjéről jut eszünkbe, hogy a herceg évfolyamtársa volt Horatióknak, Rosencrantzknak és Guildensternnek. Egyazon tanórákra jártak a wittenbergi egyetemen. Abban a városban tanultak, ahol a templomkapura kiszögezte Luther Márton a kiáltványát. Máthé Hamletje tehát a lutheri szöveget olvassa színpadon.

Graham Coughtry rajza

Horatio: ...elköltötte arany szavait

Hamlet: Az övé, uram (V./2.)

Eörsi István elköltötte Arany szavait. A rendezővel együtt restaurálta a fordításremeket. 1. Kiigazított félrefordításokat; 2. fölhasználta a Shakespeare-filológia eredményeit; 3. megtisztította a befogadást nehezítő régies ígealakoktól a szöveget; 3. napi közönséghez címzett szöveget készített anyiban is, hogy kiegyenesített bonyolult körmondatokat. Eörsi működtethető színházi szöveget adott. Önmérséklő tapintattal végezte ablaklemosószolgálatát. Az új foglalatban még inkább ragyognak Arany János találatai.

„Szó, szó, szó”

Más kérdés: mennyit hallunk meg a fűzfairodalmárokat pukkasztó restaurált versből. Az előadás elején Kaposvárott dánul beszélnek. Szót sem érteni, tehát magyar színházban vagyunk. Eörsi szövege célszerűen matabb az Aranyénál. Illik a romantikusan fenégséget elhárító fölfogáshoz. De trehány szájakon billeg a szöveg.

Pécsett verset gargarizálnak. Kivéve Hamletet, aki természetesen lélegzettel gondolattá oldja a verset. Kulka meghökkenő tartalmú szünetekkel naturalizálja az emelkedett beszédet.

Gálffi verset mond fekete ruhában. A többi: csupa beszédhiba. A győri Hamlet logopédusért kiált. Lúgkövet-ivott hangok. Poháron-csiszolt nyelvűek. Korcsma-rekedtek. Csupa civil-intonáció. Esetleges beszédű. El-lentétként itt is jelentkezik a mindenik rendezésben igényelt megcsapolt dagály. A győri Hamlet akusztikusan annyiban shakespeare-i, hogy: „Irtóztató, irtóztató, irtóztató.” (I./5.) Innen hangzanak föl a lefűrt nyelvű színész legfűlcavaróbb példái.

Hol van Helsingör?

Gálffi Visegrádon bolyong Mátyás király várában, *Banovich Tamás* Heltai Jenő: Néma leventéjének várát építette föl. Játsható a darab akár viktoriánus jelmezekben, lebonyolódhat II. Vilmos császársága idején. Csak a renaissance-ben nem.

Donath Péter kaposvári filc-függőnyei kényelmet nyújtanak a változásokhoz. A kortinaszerűen fölgöngyölődő háttérfüggöny mögött a riváldával párhuzamosan ipari vaska-

pu. Vagy vasfüggöny? Két vasfüggöny között egy Helsingör. Häidecker-kerítés elfektetett rácsai ívelnek át a pécsi színpadon (*Huros Annamária* tervei szerint). Az előadás drámaisága: miként kerülhet ki a díszlet, tudnak-e a színészek talpalatnyi helyet szabadítani a játékhoz. Győrtött new-wawe-királyfi barlangvasút-palotában. *Bachmann Gábor* díszletszarkányának lába-farka között bolyonganak a *Tabea Blumenschein*-öltöztetett shakespeare-i személyek. Hamlet-mobil a főszereplő, aki megfürdött *Nicolaus Schöffner* savanyúcukor-fényeiben. Oszlopként műanyagyalábok. Műszórmetalaj. Csomagolt várkastély a helsingőri vár. A játéktér: koponyametszet. Az iskolai szemléltetőeszközben diszkofények villódnak.

„Én atyádnak szelleme vagyok...”

Ha odaadja nekem Shakespeare a kéziratot: megmagyarázom, hogy elhibázott a darabkezés, ahol az őrtálló dánok látják a szellemet. A darabban csak Hamletnek jelenik meg atyja, a többiek örültsége bizonyítékát vélik fölfedezni a láthatatlannal való beszélgetéseiben. Shakespeare nem fordult tamácsért hozzám. Teátrális hatásradolgozással nézőfogó szellemjelenéssel indítja darabját, majd nem-törődöm módon elfeledkezik róla, hogy mások is látták a kísértetet.

Előadva: ez megoldandó.

Mindkét *tévé-Hamletben* a királyfi hangján szól a szellem. Bódynál filmtrükk jeleníti meg. Esztergályosnál csak a szél kavarog, a szellem nincs jelen.

Szegvári szelleme marcona militáns hadfi vaskalapban.

Ascher szelleme színi csuda. Ámító jelenés. Bearanyozott apa inog a levegőben. Fölbukkanása gyermekien játékos és rémisztő. Ő maga érzelmesen siránkozó, panasszal és sértettséggel teli pösze-beszédű papuska. Mögötte azonban égő érő, komor árnyéka toronylik. (*Ascher* koromsötétben jeleneti meg a szellemet. *Francisco*, *Bernardo*, *Marcellus* kezükben élesfényű órlámpát hordanak. Ijedt gyerekek rohángásznak a sötétben. S amikor kakasszóra eltűnik a szellem, a katonafiúk rémületükben úgy rikoltoznak, hogy bizonytalanságban maradunk, valóban láttak-e jelenést, vagy rémlátomásuk volt.)

Sírások

Kaposvárott férj és feleség ássa *Ophelia* sírját. Létalatti csólakók értetlenségének bohócjátéka ez hatalomról, nagyságról, életről és halálról. Az angol szöveg *Első* és *Második* clown meghatározását követi *Lukáts Andor* és *Csakányi Eszter*. (S mivel *Lukáts* a szellem, a színészkirály és az első sírásó is: mindhárom bohóci hangsúlyt kap. Egy apabohóc. Egy művész-bohóc és egy plebejus bohóc visszhangozza Hamlet gondolkodását.)

Pécsett *Ljubimov* Tagankájáról jött *Paál László* és *Faludy László* két temetkezési iparos-zakembere. Ők foglalják keretbe az előadást. Sírjuk mindvégig nyitott a szín elején. Legvégén belegurulnak a halottak, fekete molinót húznak fölűk. (Bizony, ide kerülünk valamennyien — hangsúllyal.) Esztergályos *tévé-Hamletjében* kihagyják a *Második sírásót*. A *tévé* megmenti így Shakespeare-t a komolytalanság és a stílusterés látszatától.

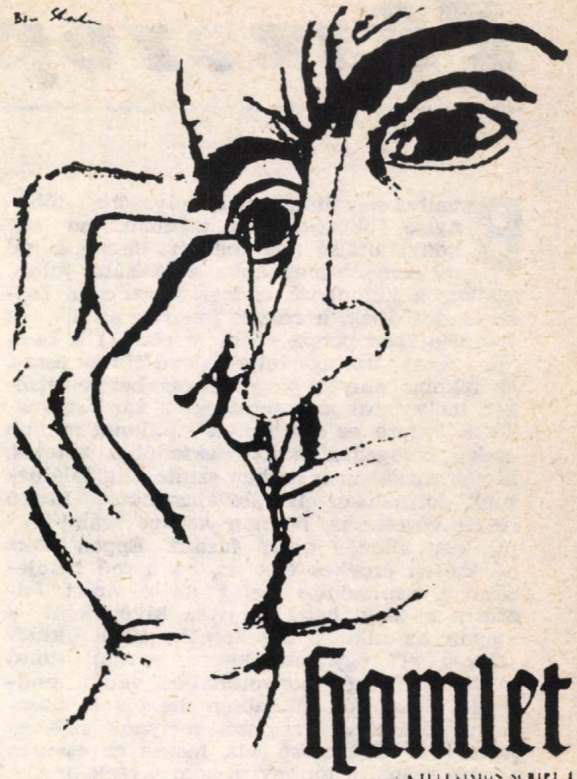
Ophelia

Esztergályosnál vízbe fullad *Pap Vera*, akárcsak *Jean Simmons* *Laurence Olivier* filmjében.

A pécsi *Oláh Zsuzsa* retorikus tornagyakorlatokat végez.

A győri *Leviczky Klára* megbomlott lelkű gyermeklány. PVC-fascio a kezében. Örületében műanyag szalagokat szed csokorba.

A virágok helyett kavicsokat osztogató *Básti Juli* a szerep előttről indítja *Ophelia* szerepét. Már széthullott a kifürkészhetetlen kapcsolattól. Színre léptekor kész benne későbbi meghasadtsága. Laertessel hempergőzése testének elfojtott vágyairól is tudósít; előkészíti örülési jelenetének kegyetlen, föl-korbácsoló erotikáját. Néző-kínzó szembesítés a meghatott érzelmesség helyett. Humor lírizálás helyett.

hamlet
A TELEVISION SCRIPT

Ben Shahn rajza

Némajáték

Zsonglőrök helyettesítik Esztergályos filmjében.

Duzzadó fekete leplet rántanak egyetlen mozdulattal a komédiásokra *Bódynál*. A hullámzó anyag alatt alaktalanul mozgó tömeg. Elnyúló rikoltás a gyilkosság pillanata. Tömören célba találó látvány.

Pécsett a *Bóbita* együttes tagjai hosszú-hosszú pantomimet mutatnak be. *Mintha Ács János* *Szentivánéji* álmából érkezne a hang és a mozgás játékos különválasztása. (*Poloniuszal* mondhatnók: „Nagyon hosszú.”) Hasonlóan szervezett és hasonlóan hosszadalmas a kaposvári némajáték is. De éppen, amikor sokalljuk, akkor értjük meg, miért mutogat *Serf Egyed* fehér kesztyűs kezének mutatójával — akár vihartól elcsavart útjelző — különböző irányokba. Itt a pantomim summázza az előadást. A gyilkost vádoló mutatójával hol a királyt jelöli meg bűnösneként, hol Hamletet. Majd a nézőterre mutat vádolóan. Tétova ítélet. Eldönthetetlen bűnösség. Nincs egyetlen bűnös. Közös a bűn.

Fortinbras

A Hamlet-előadások kulcsa: Fortinbras. Azok a rendezők, akik kihúzzák: nem értik a drámát, az én-kultusz verses panasznapjának tekintik. Fortinbrastól közérdekű a dráma.

Mi jön Hamlet után?

Pécsett nem változik semmi. A rendező bő köpönyegben érkezik. Nincs arca. Nincs jelentése. Egyik ilyen után, egy másik olyan következik a trónon. „Izé... Mizé? Semmizé.”

Szöke fiúcska hajpánttal (*Zsótér Sándor*) Esztergályos új uralkodója. Hozhat-e megoldást tisztaságával? Lesz-e ereje?

Egy másik dramaturg-fiúcska (*Kozma György*) mögött már fegyvercsörtetés van, működő háborús fölvonulás *Bódy* filmjében.

Kaposvárott kitáruul a vaskapu, idős kockafejű (*Kátay Endre*) érdektelenül motyogja a Hamletet kényszerűen méltató végszavakat. Lenge valcer szól. Semmi jót nem ígér a változás. Az értelmiségi tépelődők helyét foglalja el Fortinbras.

Forte braccio annyi mint: erős kéz.

MOLNÁR GÁL PÉTER

KRITIKA